

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою № 12 – «Наукова комунікація і її засоби у професійному
спілкуванні»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 08.07.2024 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 27.06.2024 р. № 22

Розробник:

Завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
канд. філол. наук, доцентка Валентина ВАСИЛЕНКО

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри української мови Сумського державного
педагогічного університету імені А.С. Макаренка, кандидатка філологічних
наук, доцентка Вікторія ГЕРМАН

План лекції

1. Історія і сучасні проблеми української термінології. Теоретичні засади термінознавства та лексикографії
2. Термін та його ознаки. Загальнонаукова, міжгалузева й вузькоспеціальна термінологія. Термінологія обраного фаху. Термінологія як система
3. Способи творення термінів
4. Нормування, кодифікація і стандартизація термінів. Українські електронні термінологічні словники

Рекомендована література:

1. Андреева Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. Київ, 2012. 253 с. **URI:** <http://bit.ly/2IR1oYO>
2. Василенко В.А., Довгополова Г.Г. Структурні компоненти комунікативної компетентності в процесі лінгвістичної підготовки майбутніх правознавців. *Закарпатські філологічні студії*, 2023. №27. Т. 2. С. 134-138.
URI:http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_2/25.pdf
3. Василенко В. Риторична культура професійного мовлення : курс лекцій : навч. посіб. для здобувачів гуманіт. ф-тів закл. вищ. освіти / Сумс. філ. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми, 2023. 377 с.
URI:<https://dspace.univd.edu.ua/items/addf82b2-b897-41b8-bc1b-9e50e8ab2687>
4. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навч. посіб. / [упоряд. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Фак. №2, Каф. українознавства. Харків: ХНУВС, 2019. 272 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6485>
5. Українська мова професійного спрямування (Мовні норми): навч. посіб. / уклад. Н. І. Єльнікова, І. М. Голопич, Д. В. Полтавська; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. 182 с. **URI:** <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6524>
6. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року.
URI:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2704-19>.
7. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55.
URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF>.
8. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF>

Текст лекції

1. Історія і сучасні проблеми української термінології. Теоретичні засади термінознавства та лексикографії

Українська термінологія вже упродовж двох століть привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження, адже українська мова є рівноправною серед інших мов і цілком придатною для створення наукового стилю. Інша справа, що через історичні обставини та політичні спекуляції вона не завжди мала право вільно й беззастережно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя.

Особливістю нашого часу, який межує не лише зі століттями, а й тисячоліттями, є те, що нарешті після багатьох років поневірянь та утисків українська мова знову посіла гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, зокрема в науковій галузі. Як писав колись І. Огієнко, *«українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови...»*.

Звернемося до історії і сучасних проблем української термінології. Детальне дослідження історії формування української термінології дозволяє виокремити певні періоди.

Першим періодом є формування зародків термінології (з давнини до кінця XVII ст.). Витоки термінології на базі власномовного матеріалу сягають тих часів, коли в межах побутово-повсякденного мислення формуються стихійні зародки наукового спостереження та експерименту.

Першим шаром примітивних термінів були назви об'єктів рослинного й тваринного походження. З виникненням ремесел розширюється набір назв засобів і продуктів матеріального виробництва.

Другим шаром первісної термінології була суспільно-політична й правнича. Така термінологія засвідчена в «Руській Правді» (XI – XII ст.).

Значний шар військової термінології знаходимо в козацьких літописах. В осередках Київської писемної школи XI – XII ст. – Софійському соборі, Печерському та Видубицькому монастирях, братських школах при них і Києво-Могилянській академії – закладалися підвалини термінотворення.

Цей *перший період* можна кваліфікувати як *донауковий*, у ньому лише започатковується українська термінологія.

Другий період, що триває упродовж XVIII ст., характеризується виникненням початків нового опрацювання термінології, напр., у творчості архієпископа Г. Кониського. Саме він створив основу філософської концепції українського термінознавства й виокремив його ознаки. Визрівання поглядів Г. Кониського пов'язано з європейською та Віденською школами. Чимало в галузі філософської термінології зробив Г. Сковорода.

Третім є період з початку XIX ст. до 1919 р. Вступають у дію молоді українські сили. У 1872 р. виникає об'єднання українських науковців, працювала етнографічна експедиція П. Чубинського, були видані В. Антоновичем і М. Драгомановим «Исторические песни малорусского

народа». Формується об'єднання «Київська громада», що видає, усупереч Валуєвському циркуляру, популярні книжки для народу.

У роки послаблення цензури (1874 – 1875 рр.) вийшло 23 % українських книжок від загальної кількості видань. Самодержавство завдало українській культурі нового удару, коли 1876 р. вийшов Емський указ царя, у якому заборонялися видання українською мовою, не дозволялося пересилати із-за кордону україномовну друковану продукцію, були заборонені вистави українською мовою, українські тексти під нотами, заперечувався український правопис. Було закрито центр української наукової роботи – «Південно-Західний відділ Географічного товариства» в Києві. Його діячі – П. Чубинський, П. Житецький та ін. – вислані за межі України, а деякі, напр., М. Драгоманов, Ф. Вовк, емігрували за кордон, бо не бачили перспектив для легальної роботи в Україні. Українська граматика зустріла присуд цензора: *«Наивно было бы надеяться на дозволение печатать грамматику того языка, который не должен существовать»*.

Формально Емський указ було скасовано лише в 1905 р. Сім академіків Імператорської Академії наук на чолі з О. Шахматовим дійшли висновку, що *«малоруська людність повинна мати також право, як і великоруська, говорити публічно й друкувати своєю рідною мовою»*. Таке рішення Академії було обумовлено, крім іншого, і тим, що в Галичині відбувся *«неприродний зріст малоруської літератури, яка значною мірою була ворожою Росії»*.

Певну діяльність у галузі термінознавства вели культурно-просвітницькі організації – громади, що існували у 60 – 90-х рр. XIX ст. у Києві, Харкові, Одесі, Полтаві та в ін. містах. Вони видавали літературу українською мовою, запроваджували недільні школи, гуртки з вивчення історії й літератури, збирали український фольклор, етнографічні матеріали. Після 1876 р. громади були розігнані, а їх учасники заслані.

Організатор Київської «Старої громади» приват-доцент університету М. Драгоманов змушений був виїхати до Женеви, де упродовж 1889 – 1893 рр. видавав українські збірники під назвою «Громада». У цих збірниках, де публікувалися статті на історичну, літературознавчу, публіцистичну, наукову тематику за участі членів забороненої Київської «Громади» С. Подолинського, М. Павлика, належна увага приділялася термінологічним розвідкам.

У 1861 – 1862 рр. видавався в Петербурзі щомісячний журнал «Основа», єдине періодичне видання в Росії, що *обстоювало право на розвиток української національної культури*. У цьому журналі, крім публікацій творів Т. Шевченка, Л. Глібова, С. Руданського та ін., друкувались і праці термінологічної тематики. Такою була, напр., стаття М. Левченка «Заметки о русинской терминологии». Автор її, обстоюючи створення україномовної термінології, проаналізував переклад 128 іншомовних термінів і запропонував до них відповідники із живої народної мови. Напр.: *алкоголь – винець, полюс – бігун, фабрика – виробня, граматика – мовниця, математика – численниця, квадрат – двукрат, куб – трикрат, астрономія – зірниця, орбіта – обіжниця*.

За основу перекладу автор брав первинне значення терміна у мові-донаторі, напр.: *орфографія* (від грец. правопис) – *писовня*, тобто автор дбав про те, щоб наблизити термінологію до розуміння широкими колами читачів, у тому числі й неосвічених. Це, звичайно, позитивна сторона намагань автора. Але при цьому українська наукова мова втрачала зв'язок з науковими мовами інших розвинених культур – німецькою, французькою, англійською, тобто прирікалася на *автаркію* – замкненість, окремішність розвитку. А це може зашкодити входженню україномовних дослідників у культурний простір інших країн.

Другий недолік пропонованих авторам відповідників-термінів полягає в недостатньому врахуванні їхніх мовних властивостей. Напр., *зірниця*, що, на думку М. Левченка, є відповідником до терміна *астрономія*, є невдалим через його омонімічність до загальноновживаного слова, що має три значення: 1. *Ранішня чи вечірня зірка* (поет.). 2. *Зоря* (*Уже зірниця на небі ясно зайнялась* – Т. Шевченко). 3. *Відсвіт блискавки* (*Спалахнула далека зірниця* – Леся Українка).

У 1862 р. у журналі «Основа» опубліковано статтю П. Єфименка «По поводу заметки г. Левченка о русинской терминологии», який підтримав і подав власні українські відповідники до іншомовних термінів. Серед них: автограф – *самопис*, аксіома – *самоп Правда*, аналогія – *подобенство* (тут вжито калькування грецьких слів), алея (фр. aller – іти) – *хідник*. У цей період друкуються термінологічні словники.

У 1902 р. В. Василенко в Харкові видає словник «Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии». У цей словник уміщено назви виробів з дерева, обробки волосся, шкіри, ткацтва, гончарства, рибальства, сільськогосподарського виробництва. Терміни в цьому словнику тлумачаться російською мовою. Цьому ж авторові належить стаття «К вопросу о толковом словаре народной терминологии» (1902 р.), у якій він намагався сформулювати принципи відбору термінів і тлумачення їх.

Такими були спроби східноукраїнської громадськості, науковців у закладанні основ наукового термінознавства.

З 1892 р. у Львові починає діяти НТШ (Наукове товариство ім. Т. Шевченка). Цей осередок українського культурництва збирає значні інтелектуальні та мистецькі сили. У НТШ співпрацювали І. Франко, М. Грушевський, І. Горбачевський, Є. Озаркевич, В. Левицький та ін. Значна роль у виробленні української термінології належить *І. Франкові*. Зокрема, значним є його внесок у розробку теоретичних засад. Він дбав про школу політичного мислення, про точне визначення поняття, про емоційну нейтральність. І. Франко був противником пуризму, бо це віддалявало одних слов'ян від інших. У збірці статей «В наймах у сусідів» Франко аналізує практичні аспекти опрацювання іншомовної термінології.

НТШ – це наукова інституція, де функціонували три секції: історико-філософська, філологічна, математично-природничо-медична. Головою НТШ був М. Грушевський. Починаючи з 1897 р., Товариство видавало «Записки

НТШ». **Мета НТШ** – творити наукову українську мову. **Першочергова проблема** – створення національної термінології. **Засадами такого творення стали:** відповідність «духові мови»; термін власне український, короткий і вмотивований; синонімія небажана, хоч і можлива; орієнтація на всеукраїнське вживання; поєднання українського матеріалу з міжнародним; творення термінів не тільки для науки, але й для освіти. Останнє зумовлювало необхідність творення тлумачних словників термінології, які мали б доводити значення термінів до свідомості неспеціалістів.

У 1939 р. НТШ у Львові припинило свою діяльність.

Після повалення царату стався рішучий поштовх у розвитку української термінології – почався *четвертий період*. Розглянемо кілька етапів.

Перший етап (1918 – 1920 рр.). У період існування УНР відбувається стихійне видання словників у регіонах східної України. Усі ці словники створювалися винятково з пуристичних поглядів.

У 1918 р. вийшло 18 українсько-російських словників. За свідченням Михайла Жовтобрюха, видатного ученого-мовознавця, *серйозною вадою цих словників є тенденційна заміна інтернаціоналізмів, що мають однакову форму з російською мовою, штучними витворами, діалектизмами, застарілою лексикою*. Напр., у словнику фізичної термінології (О. Курило, Київ, 1918 р.) пропонуються такі відповідники-заміни: аміак – *смородець*, дуюм – *цаль*, молекула – *дробина*, електрика – *громовина*.

У серпні 1918 р. при Київському науковому товаристві створено термінологічну Комісію. Ця установа налагодила зв'язки з НТШ у Львові. У 1919 р. почала функціонувати орфографічно-термінологічна комісія при УАН. Тут було кілька секцій, працювало 50 осіб. Отже, діяли дві термінологічні установи: одна – на громадських засадах, друга – офіційна, державна.

Другий етап (1921 – 1933 рр.) характеризується тією обставиною, що розширилися й ускладнилися суспільні функції української мови. *Упорядкування термінології виходить на одне із чільних місць культурного розвою*. Цей етап вирізняється активним процесом українізації науки й державного управління на теренах Радянської України.

За 1921 – 1932 рр. видано 60 термінологічних словників, у тому числі 16 – Інститутом української наукової мови та ще 15 підготовлено Науково-дослідним інститутом мовознавства, створеним у 1930 р.

За висловом А. Вовка (США), **1922 – 1932 рр.** – «золоте десятиріччя для українського мовознавства й української термінології» (1979, Нью-Йорк).

Третій етап (1934 – 1941 рр.) позначений припиненням процесу розвитку наукової термінології. Комісія Наркомату освіти на чолі з А. Хвилею, що перевіряла термінологічну діяльність, дала негативну оцінку методологічній роботі, що, на думку Комісії, полягала в «*буржуазній орієнтації на відмежування від російської мови*».

Четвертий етап – час війни 1941 – 1945 рр., коли була припинена термінознавча діяльність, і час її поступового поновлення в 1946 – 1960 рр.

У 1957 р. було створено комісію АН України на чолі з академіком Й. Штокалом. Завдяки зусиллям термінографів різних галузей було створено й видано 40 словників із природничих наук. Слід указати на тенденцію до калькування термінів з російської мови, як семантичного, так і структурного.

П'ятий етап (1961 – 1990 рр.). Це був час, коли проголошувалася ненаукова ідея щодо злиття націй під назвою «советский народ». Мовою міжнаціонального спілкування була російська.

Із здобуттям Україною незалежності розпочинається нинішній, *п'ятий період* розвитку термінознавства. Відбувається активна розробка теоретичних засад термінознавства та створення україномовних словників, проводяться міжнародні та всеукраїнські наукові конференції в Києві, Львові, Харкові, що спрямовані на вдосконалення термінознавчої роботи в наукових умовах.

Отже, є підстави сподіватися, що термінознавча робота набере тих темпів, яких вимагає розширення науково-інформаційного забезпечення суспільного виробництва. При цьому варто прислухатись до думки такого поважного авторитета, як М. Грушевський, який ще 1917 р. заявив, що у сфері термінологічної діяльності *«принципу крайнього етнографізму, єдино правдивого в середині XIX ст., ми тепер повинні зректися»*.

Національна термінологія як складова частина наукової мови знаходиться на гребені свого третього національного відродження. На запити середньої і вищої освіти упродовж 1990-х рр. з'явилася низка термінологічних словників, які в тій чи іншій мірі заповнювали прогалину спеціальних назв і понять. Звичайно, не всі лексикографічні праці відповідали духові й завданням часу, але кожна з них по краплинці додавала снаги нашій науковій мові.

За останні десять років з'явилося близько сотні різноманітних термінографічних праць різного статусу й ґатунку, які виходили в різних містах України. Крім словників, написано чимало роздумів з приводу термінологічної справи, які друкувалися як на сторінках періодики, так і на сторінках спеціальних журналів. Вийшла низка підручників, посібників, монографій.

Уся ця продукція є наслідком живого діалогу між фахівцями-ученими, спеціалістами різних сфер і філологами, що відбувається постійно на внутрішньовузівських і міжвузівських семінарах, термінологічних нарадах і конференціях як регіонального, державного, так і міжнародного рівня.

Уже давно побутує думка, що в Україні на сьогодні є кілька термінологічних центрів, основні з яких знаходяться в Харкові, Києві і Львові. Зокрема Львівський термінологічний центр, започаткований у свій час на кафедрі української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка, успішно функціонує як самостійна номенклатурна одиниця й установа при державному університеті «Львівська політехніка». Це Комітет науково-технічної термінології, який веде широку просвітницьку роботу, виконує державне замовлення на створення держстандартів, а також плідно працює в лексикографічному та організаційному напрямках. Так, під егідою центру за останні десять років з'явилися такі словники: *«Російсько-український електрорадіотехнічний словник»* (за ред. В. С. Перхача), *«Російсько-*

український та українсько-російський словник з радіоелектроніки» (Б. Рицар, К. Семенистий, І. Кочан); «Російсько-український словник термінів і зворотів з технології нафти» (А. Зелізний, Г. О. Літковець, З. В. Гуменецький, М. Ганіткевич); «Російсько-український словник з хімії та хімічної технології» (А. Зелізний та М. Ганіткевич); «Російсько-український автошляховий словник» (І. Фецович), «Англійсько-український словник-довідник інженерії доквілля» (Т. Балабан) тощо.

Сьогодні українську ситуацію в галузі термінологічного нормування ускладнює та обставина, що серед теоретиків і практиків термінотвору існують прихильники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає різний національно-культурний вибір: одні зорієнтовані на використання усіх наявних в українській мові способів і засобів, а інші віддають перевагу калькуванню з мови російської. Дискусії на численних термінологічних конференціях останніх років засвідчують, що чи не найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається також питання про те, як зберегти національний дух української термінології в умовах широких глобалізаційних процесів сучасності, хоча така проблема не дуже хвилює чисельних термінологів-русофілів.

Вибір з можливих термінних рядів найбільш цікавить термінологів-практиків, особливо українську науково-технічну інтелігенцію. У її середовищі точаться найгарячіші дискусії щодо відбору найприйнятніших назв спеціальних понять з ряду дублетних найменувань, а також щодо способів і засобів лексикографічного опрацювання й стандартування номінацій процесових понять, словотвірна структура яких, як відомо, найбільш відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської.

Серед власне лінгвістичних проблем, пов'язаних з національно-культурною специфікою українських термінів, сьогодні можна виокремити принаймні шість:

- опрацювання критеріїв знеросійщення сучасних терміносистем, у зв'язку з чим потребує також опрацювання проблеми росіянізму в українській термінології;
- виявлення англіцизмів (американізмів) у різних терміносистемах і наукове обґрунтування доцільності їх ужитку;
- з'ясування ролі й місця інтернаціоналізмів і їх національних відповідників у різних терміносистемах;
- способи відбору назв предметних дій;
- способи відбору найменувань предметних ознак;
- орфоепічні й орфографічні проблеми.

Ці проблеми зумовлюють інші, напр., проблеми практичного термінознавства, насамперед термінографів, а також викладання основ наук у середній школі та різноманітних наукових дисциплін у школі вищій.

Росіянізми та англіцизми активно проникають до нової української літературної мови в ХХ ст.: росіянізми – починаючи з тридцятих років,

англіцизми – після Другої світової війни. Їх роль і місце в різноманітних терміносистемах активно почали обговорювати зі здобуттям незалежності.

Українська технічна інтелігенція активно відкриває утворені від дієслів назви предметних дій із суфіксом **-к(а)**: *ковка, рубка, поліровка, штамповка*. Такі росіянізми переважно замінюють іменниками на **-ння** (*кування, рубання, полірування, штампування*), хоч інколи використовують і похідні іншого структурного типу, зокрема безсуфіксні іменники: *возгонка – узгін, гонки – перегони*. Часто цю тенденцію доводять до абсолюту й намагаються замінити будь-які українські слова, утворені за допомогою суфікса **-ка**, що суперечить давній українській традиції використовувати цю морфему для називання дій, а не тільки її наслідків. Таке відштовхування від російської мови призводить до появи ряду немілозвучних слів, як, напр., з коренем **роб**: *обробляння, розробляння, перероблення* тощо. Наперекір рекомендаціям назва *обробка* побутує в науково-технічних текстах і вказує передусім на дії над металами. Чомусь у поле зору українських інженерів не потрапляє сільськогосподарський термін *обробіток*, що його можна було б у цьому разі використати. Замість *розробляння* стандартів можна сказати *опрацювання* стандартів. Проте цілком природними в сучасних українських текстах є деякі давно утворені назви дій з суфіксом **-ка**: *оцінка, перевірка, поведінка*.

Існує тенденція замінити деякі назви найпростіших технічних засобів з суфіксом **-ушк(а)** на українські похідні іншої будови: *ловушка – уловлювач*. Але спроби вживати замість російської *котушки* позиченого з німецької мови слова *шпуля* не підтримано, хоч у тлумачному словнику української мови і *шпуля*, і *шпулька* подано без будь-яких стилістичних чи інших обмежень. Не вдається витіснити з технічної термінології поширеного терміна *установка*, хоч у сучасній літературній мові його можуть заступити *агрегат, устаткування, пристрій, механізм* і напівзабуте слово *устава*.

Англіцизми, себто слова й словосполучення, позичені з англійської мови або утворені за її взірцями, ринули в українську мову наприкінці ХХ ст. у зв'язку з розпадом Радянського Союзу й перетворенням світу з двополюсного на однополюсний. У науковій сфері вони найбільше вплинули на термінологію гуманітарних наук, менше – природничих. Англіцизми поповнили склад науково-технічних і спортивних термінів. Такі лексеми все більше стають конкурентами росіянізмів як основного джерела поповнення української лексики, у тому числі й наукової, чужомовними словами.

Англіцизм, як і будь-яке інше позичене слово, доречний, якщо він означає поняття, що з різних причин ще не назване засобами української мови або в ній відсутній рівновартісний відповідник. Масово проникаючи в нашу мову, коли в ній для позначення багатьох наукових понять існують питомі або позичені терміни, англіцизми витісняють їх. Крім зросійщення, в українського наукового мовного доквілля виникає нова загроза, яку В. Радчук з гіркотою назвав укрлиш, тобто українська інглиш, український варіант англійської мови.

У літературознавстві запанувала *нарація* і похідні слова (*наратор*, *наративний*), хоч до цього цілковито обходилися термінами *оповідь*, *оповідний*, *оповідач*. Мовознавці широко застосовують *концепт*, бо термін «*поняття*» їх уже не влаштовує. Економісти не можуть обійтися без назв учасників ринкових відносин (*брокерів*, *менеджерів*, *дистриб'юторів*), які в наукових текстах можна замінити українськими відповідниками (*посередник*, *управлінець*, *розподільувач*). У політології розповсюджені англломовні назви виборців і похідних від англломовного відповідника українського слова *вибори* (*електорат*, *електоральні настрої* і навіть *електор*). Жоден футбольний репортаж не може обійтися без *голкіпера*, *лайнсмена*, *хавбека* чи *рефері*, хоч українська мова має рівноварті відповідники *воротар*, *суддя на лінії*, *півзахисник*, *суддя*. У журналістиці замість терміна *засоби масової інформації* понад міру поширений англліцизм *мас-медіа*, а інтерв'ю не може бути *виняткове*, тільки *ексклюзивне*. Замість давніших назв освітніх установ *училище*, *технікум* запровадили англліцизм *коледж*.

Представники наймолодшого й середнього покоління українських учених залюбки уводять у наукові тексти модні англломовні замітники загальновживаних слів: *креативний* замість *творчий*; *латентний* – *прихований*, *неявний*; *варіабельний* – *змінний*; *інтерація* – *взаємодія* тощо. Почасти це данина моді й сподівання на приховування думки без достатньої глибини проникання в суть аналізованої проблеми, почасти своєрідний науковий жаргон, засіб упізнавання своїх, а нерідко ще й невміння перекласти українською англломовні слова чи словосполучення. В. Радчук уклав список *слів-позичок*, серед яких переважають англліцизми, що піддаються перекладу питомою або давніше позиченою лексикою (подано за абеткою): *андеграунд* – *підпілля*; *аплікант* і *аплікація* – *заявник* і *заява*; *бігборд* – *панно*, *стенд*; *бізнес-ланч* – *діловий обід*; *бренд* – *татунок*; *генерація* – *покоління*; *дайджест* – *оглядовий збірник*; *джек-пот* – *найвища сума виграшу*; *екзит-пол* – *опитування на виході*; *інтенція* – *намір*, *здум*; *маркетинг* – *збут*, *вивчення ринку*; *кастинг* – *конкурсний відбір*; *котон* – *бавовна*; *памперс* – *підгузник*; *плейєр* – *програвач*; *скейт-борд* – *дошка-самокат*; *прайс-лист* – *цінник*; *пресинг* – *тиск*, *натиск*; *провайдер* – *постачальник*; *промоція* і *промоушн* – *заохочення*, *сприяння*, *підтримка*, *допомога*; *респектувати* – *шанувати*; *рецепція* – *сприйняття*; *спічрайтер* – *складач промов*; *суїцид* – *самогубство* та ін. А до варваризму *імплементація*, на думку вченого, можна підібрати понад 30 українських відповідників, серед них: *упровадження*, *запровадження*, *утілення*, *утілення в життя*, *уведення*, *уведення в діло*, *виконання*, *здійснення*, *проведення в життя*, *перетворення в дійсність*, *перетворення в життя*, *реалізація*, *матеріалізація*, *справдження*, *звершення*, *вживляння*, *законодавче запровадження*, *законодавче утвердження*, *уведення в (законодавчу) практику*, *надання чинності*, *набуття чинності*, *узаконавання*, *унесення змін (до закону)*, *унесення поправок*, *перегляд (закону)*.

У наукових текстах термінологічне значення аналізованої лексеми необхідно чітко обумовлювати, бо інакше вона сприймається неоднозначно.

Зрештою, найновіший двотомний англо-український словник М. І. Балли фіксує аж 4 значення іменника «дискурс» в англійській мові й відповідно чотири способи його перекладу: 1) *лекція; промова, слово, доповідь*; 2) *трактат; міркування*; 3) *розмова, бесіда*; 4) *здатність доводити; обґрунтування*.

Упорядники української науково-технічної термінології ще не виробили концепції, як позичати найменування найновіших технічних засобів, пов'язаних з комп'ютерними технологіями. Тим часом англomовні терміни *макрос, опція, принтер, сайт, сервер, сервіс, файл, утиліта* та багато ін., значну частину яких можна без втрат перекласти українською, щодня проникають у свідомість усе масовішого користувача комп'ютерної техніки.

Життя й побутування термінів у певній галузі знання тісно пов'язане з поняттям «термінознавство», на розгляді якого зосередимо нашу увагу.

Термінознавство як сучасна наука виникло в 30-их рр. ХХ ст. на стику лінгвістики, логіки, інформатики, психології та ін. наук. *Термінознавством* називають науку, що вивчає терміни, термінології й терміносистеми, закономірності їх створення та функціонування. Головною категорією в термінознавстві є поняття «термін». Як ми знаємо, терміни знаходять відображення у спеціальних *словниках – термінологічних*, які є різновидом лінгвістичних словників, у яких подано термінологію однієї або кількох галузей знань/діяльності. Нагадаємо, що розділ мовознавства, який розробляє теоретичні та практичні питання щодо укладання та використання словників різних видів, називається *лексикографією*. Одним з розділів лексикографії, що розглядає теоретичні та практичні питання щодо укладання й використання фахових термінологічних словників, є **науково-технічна лексикографія (термінографія)**.

Укладання термінологічного словника починають з того, що з різних джерел відбирають терміни. Джерела можуть бути такими:

- монографії та статті відомих учених та фахівців-практиків;
- підручники для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять і стандартизовані терміни;
- галузеві енциклопедії;
- вторинні документи:
 - а) реферати й анотації з реферативних журналів;
 - б) опис винаходів.

Після відбору термінів складають *реєстр термінологічного словника – одиниці (слова, словосполучення, скорочення, символи, сполучень слів і символів)*, які слід визначити та описати.

Ідеографічний термінологічний словник відрізняється від традиційного термінологічного словника тим, що основою його структури є не алфавітний список термінів, а список понять. Кожна словникова стаття розпочинається номером і назвою поняття, а потім йдуть його синоніми та слова, з якими воно може сполучатися в певній тематичній групі, тобто дається уявлення про семантичне поле цього поняття.

За **призначенням** термінологічні словники поділяються на декілька груп:

1. *Словники узусу*. До цих словників, які мають функції реєструвальних, належить більшість існуючих термінологічних словників, що відтворюють стан термінології в певній галузі знання на теперішній час.
2. *Регламентувальні словники*. Вони можуть бути двох видів: *словники стандартизованих термінів* (тобто стандарти на терміни) і *словники рекомендованих термінів*.

Стандарт на терміни має такі частини: вступну, основну та абеткові покажчики. У вступній частині зазначають сферу поширення стандарту, надають відомості про неприпустимі синоніми та еквіваленти. В основній частині матеріал розташовано у двох графах: перша має назву «Термін», друга – «Визначення». У першій графі наведено номер терміна, власне стандартизований термін, його скорочена форма (якщо термін є словосполученням) та його еквіваленти європейськими мовами. Визначення понять розташовано у другій графі. До визначень можуть додаватися рисунки, схеми, графіки тощо (див. *табл. 10*).

3. *Інформаційні словники* Прикладом цієї групи словників є *інформаційно-пошуковий тезаурус*. Його використовують під час автоматичного оброблення інформації. Кожна словникова стаття починається терміном-дескриптором (лексична одиниця, яка слугує для опису). До нього наводяться синоніми, а також інші терміни, пов'язані з ним родо-видовими або асоціативними відношеннями. Наведемо фрагмент такого тезауруса:

д. *Електросталь*

с. *Електродугова сталь*

с. *Сталь, виплавлена у дугових печах*

р.-в. *Сталь вакуумно-дугового переплаву*

р.-в. *Сталь плазмено-дугового переплаву*

Довідка: д. – термін-дескриптор, с. – синонім, р.-в. – термін, пов'язаний з дескриптором родо-видовими відношеннями.

4. *Систематизовані словники* (класифікатори, рубрикатори, частотні словники та словники терміносистем).

Класифікатори – це системно й алфавітно впорядковані назви об'єктів науки й техніки та характеристики цих об'єктів (див. *табл. 11*).

Рубрикатор – це класифікація понять і об'єктів певної галузі. Він складається з переліку рубрик (див. *табл. 12*).

У частотних словниках (див. *табл. 13*) терміни розташовано в порядку частоти появи у певних текстових масивах.

За тематичним охопленням термінів є *багатогалузеві, галузеві та вузькогалузеві словники*.

За кількістю мов термінологічні словники бувають *одномовними та перекладними* (дво-, тримовні й багатомовні).

Розташовування термінів у термінологічних словниках може бути різним: за *абетково-гніздовим* (тобто в одному гнізді об'єднано спільнокореневі слова або сполучення термінологічного характеру), за

статистичним (за спадом частоти появи терміна в текстах) та за *тематичним* принципами.

Усі спеціальні словники поділяють на два види: *словники, що адресовано людині, й словники, що орієнтовано на роботу з комп'ютером*. До перших належать одномовні та перекладні словники, частотні, а також рубрикатори й класифікатори. Для автоматичного оброблення тексту призначені *інформаційно-пошукові тезауруси* та різні типи власне *електронних словників* (основ, зворотів, афіксів).

Берегти українське мовне довкілля сьогодні означає не тільки шукати способів і засобів уникати російськомовних термінів. Великомасштабні глобалізаційні процеси висунули на перше місце у світовій комунікації мову англійську, яка не тільки збагачує словник українського науковця, але й витісняє з нього питомі слова. Так формується почуття меншовартості рідної мови, її неспроможності обслуговувати найвищі прояви людського духу, до яких, безсумнівно, належить і наукова сфера. Страх українського вченого перед українською мовою породжений невмінням чи небажанням засвоювати її засоби, щоб перекодовувати новітні наукові інформаційні потоки, що плывуть до нас не в рідномовній одежі. Мислення мовними кліше, відсутність опірності чужомовним словам і брак зусиль у пошуку відповідних українських мовних засобів вираження наукової думки знижує науковий потенціал українського ученого, робить його піддатливим до наукових схем та ідей, нав'язаних зовні.

2. Термін та його ознаки. Загальнонаукова, міжгалузева і вузькоспеціальна термінологія. Термінологія обраного фаху. Термінологія як система

У словниковому складі української літературної мови велике місце належить термінологічній лексиці, кількість якої увесь час помітно зростає.

У термінознавстві поки що немає загальноприйнятого визначення поняття «*термін*», хоча існує чимало спроб це зробити (майже 20!). Чому це важко зробити? Через те, що термін є об'єктом дослідження кількох наук (логіки, лінгвістики, термінознавства тощо), і кожна з них намагається побачити ті ознаки в терміні, що є суттєвими саме з її погляду.

Розгляньмо декілька визначень терміна, що існують у термінознавстві. Деякі дослідники вважають, що *термін* – це іменник або іменникове словосполучення, що позначає професійне поняття й призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії (наукової, технічної, медичної, виробничої, управлінської тощо). Але погодитися з думкою, що термін може бути лише іменником, важко через те, що, напр., у музичній термінології термінами є й прислівники (*легато, адажіо* тощо).

Відомий термінолог В. М. Лейчик сформулював визначення *терміна* як лексичної одиниці певної мови для спеціальних потреб, що позначає спільне (конкретне або абстрактне) поняття наукової теорії певної галузі знання або діяльності. У цьому визначенні підкреслюється, що термін – це винятково лексика мови для спеціальних потреб.

Наведемо ще одну дефініцію терміна. **Термін** – це мовний знак, що позначає спеціальне поняття у відповідній системі понять. Автор цього визначення (Табанакова), по-перше, вважає, що будь-яка частина мови, і будь-який символ, цифра, літера можуть бути термінами, по-друге, вказує на суттєву ознаку терміна – системність, що відрізняє термін від нетерміна.

На наш погляд, останнє визначення найбільш відповідає статусу терміна та тим вимогам, що до нього висуваються.

Центральну роль в організації людських знань відіграє процес формування поняття. **Поняття** – це одиниця думки з розмитим змістом і обсягом. Конкретний зміст і обсяг поняття набирає лише в межах певної галузі знання або діяльності.

Будь-яке наукове або технічне поняття повинно обов'язково закріплюватися вербально через те, що незакріплені вербально поняття, на жаль, залишаються тільки досвідом окремої людини (або групи людей) і зникають разом із нею.

Процес вербального закріплення поняття відбувається у процесі формування дефініції та створення терміна.

Дефініції формуються у процесі наукового дослідження. Вони мають тимчасовий характер, тому що постійно змінюються через вплив поглибленого наукового знання внаслідок прогресу науки та техніки.

Під **дефініцією** розуміють розгорнуте визначення поняття за допомогою певним чином побудованого речення.

А **термін** – це ім'я поняття. Схематично це можна зобразити так:

За семантичним значенням розрізняють *власне терміни* та *терміноїди*. Якщо терміни створюють на основі наукового або технічного поняття, то **терміноїди** – на основі поняття у вузькій професійній діяльності. Вони називають конкретні явища та об'єкти.

Терміноїди є групою лексичних одиниць, що складається з номенклатури, професіоналізмів і професійних просторіч.

Номенклатура (інша назва – «**номени**») – це слова, що називають конкретні об'єкти науки або техніки, тому номени бувають науковими та технічними. Так, системи технічних термінів супроводжуються номенами – найменуваннями типів і класів машин і механізмів, нерідко з цифровими й літерними позначеннями, що характеризують номер моделі, розмір деталі тощо (напр., літак ТУ-134, танк Т-34).

Професіоналізми – це слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей. Значна частина професіоналізмів – неологізми

розмовні заміники термінів. Найчастіше професіоналізми застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певної професії (функція номінативно-комунікативна). У писемній формі професіоналізми вживаються у виданнях, призначених для фахівців, напр., у буклетах, інструкціях, порадах. Професіоналізми пов'язані головним чином з архаїчною лексикою ремісничих і спеціальних занять, які виникли в період середньовіччя – корабельна та навігаційна, гірничодобувна, мисливська справи тощо. Напр., морський професіоналізм *«травити»* позначає *«потроху відпускати, послаблюючи натягнення канату»*; кермо у водіїв – *«баранка»*; материнська плата – *«мама»*, клавіатура – *«клава»*; фонограма – *«фанера»*, розрекламувати – *«розкрутити»*; кухар – *«кок»*, носова частина корабля – *«бак»*.

Професійні просторіччя створюють з різних причин: психологічних, психолінгвістичних й суто мовних. Якщо тренер з гімнастики під час виконання вправ ученицям коментує, що вони замість *«ластівки»* зробили *«горобця»*, а замість *«шпагату»* – *«мотузок»*, то він за допомогою професійного просторіччя оцінює їхній виступ. Це приклад психологічної причини появи просторіччя. Психолінгвістичною причиною виникнення професійного просторіччя є процес **метафоризації** (перенесення ознак з одного предмета на інший на підставі подібності). Напр., у роки першої світової війни солдати вживали вислови: *«суп зі шрапнеллю»*, *«каша із шрапнеллю»*. Цікаво, що російські солдати так називали перлову кашу, а французькі – боби (для довідки: *«шрапнель – кулі, картечі, якими начинений розривний артилерійський снаряд»*).

Мовна причина професійного просторіччя – це прагнення до скорочення словосполучень. Напр., замість термінологічного словосполучення *«національний банк»* вживається одне слово *«нацбанк»*.

Відомо, що більша частина термінів раніше була загальноновживаною лексикою. Тому одна й та ж лексична одиниця може існувати і як термін, і як нетермін, напр.: *ніс (людини) – ніс (корабля)*, *супутник (людина, що поруч з вами) – супутник (космічний об'єкт, що обертається навколо планети)*.

Процес переходу лексичної одиниці зі стану нетерміна до стану терміна називається **термінологізацією**. Під час термінологізації лексична одиниця отримує значення певного поняття у певній системі понять.

До термінів у процесі термінологізації можуть надходити:

- слова із загальноновживаної лексики; напр., слово *«муфта»* (вид жіночого одягу з хутра для зігрівання рук) сьогодні є технічним терміном – *«деталь у вигляді невисокого циліндра для поздовжнього з'єднання валів, труб, зубчастих коліс та інших циліндричних або призматичних частин машин чи споруд»*; слово *«утома»* (стан людини) зараз також стало технічним терміном – *«утома металів»*: *«механічна»*, *«термічна»*, *«ударна»* тощо;
- квазітерміни (несправжні терміни); напр., так звані терміни з науково-фантастичної літератури: *«гелікоптер»* (те саме, що й *вертоліт*), автор терміна – відомий італійський художник, архітектор, скульптор, інженер,

учений 15 ст. Леонардо да Вінчі; *«зомбі» (люди-роботи, які автоматично виконують чужі накази, не замислюючись над їхніми наслідками);*

- *професійні просторіччя; напр., «кривошия» (сьогодні існують медичні терміни – «лівобічна кривошия», «правобічна кривошия»);*
- *терміни з інших терміносистем; напр., термін «хвиля» (у фізиці з гідравліки), термін «резонанс» (в ядерній фізиці з акустики), термін «мова» (в інформатиці з мовознавства);*
- *номенклатурні одиниці; напр., лампа «Юнітер» (зараз термін «юнітер» позначає потужний освітлювальний прилад для кінознімання при штучному освітленні);*
- *власні імена; напр., прізвище Ампер – термін «ампер» (одиниця виміру сили електричного струму), прізвище Джоуль – термін «джоуль» (одиниця виміру енергії, роботи й кількості теплоти).*

Зворотній процес – *перехід терміна до стану загальноновживаної лексики* – називається **детермінологізацією**. Такий перехід відбувається у випадку розпаду певної терміносистеми унаслідок отримання нових даних у певній галузі наукового знання. Напр., раніше термін *«флюїд»* позначав уявну невагому рідину, за допомогою якої пояснювали до 18 ст. теплові, електричні й оптичні явища, а також горіння. Сьогодні ми вживаємо це слово як нетермін: *«флюїди добра»* та ін.

Проте термін може одночасно брати участь у процесі детермінологізації і залишатися терміном. Напр., слово *«атмосфера»* вживається як термін у фізиці (*газоподібна оболонка Землі і деяких інших планет або одиниця вимірювання тиску*) та в переносному значенні як нетермін (*умови, що породжуються соціальним становищем, колективом, родиною, напр., «атмосфера доброзичливості»*); слово *«клімат»* уживається як термін у географії (*метеорологічні умови, властиві певній місцевості*) та в переносному значенні як нетермін (*«мікроклімат у колективі»*); слово *«орбіта»* вживається як термін в астрономії (*шлях руху небесного тіла або штучного супутника Землі, орбітальної станції і т. ін. у космічному просторі навколо іншого тіла*), в анатомії (*заглибина, в якій міститься очне яблуко*) та в переносному значенні як нетермін (*сфера впливу, діяльності, поширення кого-, чого-небудь, напр., «орбіти дружби»*).

Сучасна мова науки й техніки висуває до термінів **певні вимоги**:

1. **Системність.** Системність є однією з найважливіших умов існування терміна. Слово як термін існує лише в певній системі понять. Термін називає поняття, займає конкретне місце в певній системі понять, яка є відбиттям або наукової теорії, або наукової/технічної класифікації, або узагальненої ідеї/ концепції в певній галузі/ підгалузі знання. Належність терміна до певної системи, тобто до певного термінополя, є його суттєвою ознакою, що відрізняє термін від звичайного слова.
2. **Однозначність.** Термін має називати тільки одне наукове або технічне поняття, а поняттю має відповідати тільки один термін. У своєму термінополі термін є однозначним, тому що поле відіграє для терміна таку ж

роль, що контекст для загальноновживаної лексики. Напр., термін «*корінь*» у математичному термінологічному полі має одне значення (*величина, що при піднесенні її до певного ступеня дає дане число*); у біологічному термінологічному полі має інше значення (*частина рослини, що міститься в землі*); у граматичному термінологічному полі – третє значення (*головна частина слова (без афіксів), що виражає його основне (лексичне) значення*).

3. *Мотивованість*. Мотивованість – це така мовна форма терміна, яка допомагає зрозуміти поняття, яке він позначає, без звернення до тлумачного термінологічного словника. Ця вимога не відіграє головну роль, проте вона сприяє кращому усвідомленню та запам'ятовуванню терміна. За мовною формою термін може бути *повністю мотивованим, частково мотивованим і немотивованим*.

Повністю мотивованим вважається одноелементний термін, вибір якого пояснюється його детермінологічним значенням, і багатоелементний термін, елементи якого теж пояснюються їхніми детермінологічними значеннями. Напр., математичні терміни «*гіпотенуза*», «*трикутник*». Мовна форма першого пояснюється метафоричним перенесенням найменування об'єкта: у давньогрецькій мові гіпотенузою називалася кривобокість. Форма другого терміна визначається існуванням в українській мові слів «*три*» і «*кут*» та продуктивної моделі словотворення: числівник + іменник + суфікс.

Частково мотивованим є багатоелементні терміни, частина елементів яких пояснена, а інша – ні. Прикладом може бути технічний термін «*ланцюговий грохот*», що складається із двох елементів. Елемент «*грохот*» ми пояснити не можемо через його часткову демотивованість («*грохот*» – *машина для розподілу сировини у процесі збагачення корисних копалин*).

Немотивованим вважаємо математичний термін «*ромб*», тому що в перекладі з давньогрецької мови він має значення «*дзига*».

Проте з погляду термінознавства всі терміни мотивовані.

Напр., відомо, що *гіпотенуза* – це сторона прямокутного трикутника, що лежить проти прямого кута і що цей термін використовується в геометричній терміносистемі. У цій же терміносистемі використовуються й терміни «*трикутник*» та «*ромб*». До технічної терміносистеми гірничодобувного обладнання належать уже відоме нам термінологічне словосполучення «*ланцюговий грохот*».

У термінознавстві під час термінування поняття за основу береться **ознака** «*відмітний – невідмітний*». Тому ідеально мотивованим терміном може вважатися тільки той, що складається з назви об'єкта та однієї його відмітної ознаки. Напр., «*весь головна*», «*весь координатна*» тощо.

Сьогодні велику кількість термінів створюють шляхом найменування всіх суттєвих ознак об'єкта термінування. Безумовно, що довжина таких термінів і може досягати навіть 10 і більше слів. Напр., *криголамно-транспортний ліхтеровоз-контейнеровоз, ударно-поворотний спосіб буріння, дискова пневматична ручна пила* тощо.

4. *Точність*. Терміни мають бути точними. Але в термінознавстві існує поняття *«хибномотивований термін»*. Такі терміни створюються з різних причин:
- *хибне знання*; напр., термін *«азот»* у давньогрецькій мові мав значення *«безживний»*; у 60-ті рр. XX ст. стало відомим, що азот відіграє значну роль у життєдіяльності різних, у тому числі вищих організмів, але назву цього хімічного елемента залишили без змін, тому сьогодні він вважається хибномотивованим терміном;
 - *зміна ознак поняття*; напр., поняття *«чорні метали»*. Спочатку до них належало тільки залізо, тобто ознакою був саме колір. Зараз до складу чорних металів входить і марганець, проте він не має чорного кольору. Їх об'єднують спільні поклади залізо-марганцевих руд, тобто ознакою стало спільне місце залягання. Ось чому термін *«чорні метали»* вважається тепер хибномотивованим;
 - *перенесення назви предмета, явища на інший предмет*, що має подібні, але інші ознаки; напр., у теперішній час в астрофізиці вживають термін *«рівень моря на Марсі»*. Маються на увазі ті величини, які відповідають атмосферному тиску на рівні моря на Землі. Відомо, що моря на Марсі відсутні, тому цей термін – хибномотивований;
 - *свідоме прагнення притаїти знання дійсних ознак предмета*; напр., англійський термін *«tank»* (бак) – *«танк»* був навмисно використаний для називання нового виду військової техніки, щоб дезінформувати ворога під час першої світової війни.
5. *Відсутність синонімів*. Терміни-синоніми в одній терміносистемі можуть заважати взаєморозумінню фахівців.

Якщо проаналізувати термінологію (конкретніше про це поняття далі), яка вживається фахівцями певної галузі в наукових текстах, усному професійному мовленні, уводиться в словники, то виявимо, що частина термінів використовується лише в цій галузі, а частина і в інших. Це свідчить про те, що терміни неоднакові за ступенем спеціалізації їхнього значення.

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи:

1. *Загальнонаукові терміни*, тобто терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях, напр.: *система, тенденція, закон, концепція, теорія, аналіз, синтез* і т.д. Слід зазначити, що такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення, пор.: *валютна система, осушувальна система, теорія економічного ризику*. До цієї категорії відносять і загальнотехнічну термінологію (*дошувальна машина, пристрій, агрегат*).
2. *Міжгалузеві терміни* – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях. Так, економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками, напр.: *амортизація, екологічні витрати, санація, технополіс, приватна власність*.
3. *Вузькогалузеві* – це терміни, характерні лише для певної галузі, напр.: *лізинг, банківська гарантія, зрошувальна вода, чип*.

Саме з останньою групою термінів пов'язане поняття *«термінологія фаху»* – це терміни, необхідні для спілкування спеціалістів одного фаху. Мова фахівців характеризується наявністю в ній значної кількості наукових понять, які є як самостійними номіналами, так і синонімами до інтернаціональних термінів. За приклад можуть слугувати нижче запропоновані лексеми: *білокрів'я, більмо, бойня, хвороба, бородавка, очерешина, плече, передпліччя, стегно, гомілка, міхур, хребет* (спеціальність «Ветеринарна медицина»); *порода, корми, годівля, плідник, самка, білок, вуглеводи, розведення, жеребець, вибракування, ремонтний молодняк, свинарство, кролівництво* (спеціальність «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»); *грунтознавство, землеробство, осушення, озимі, ярові, обприскування, добрива, плідівництво, овочівництво* (спеціальність «Агрономія», «Екологія»); *власність, вартість, відсоток, договір, вивіз, збитки, прибуток, рахунок, обіг, податок, позика, дочірнє підприємство* (спеціальність «Облік і аудит», «Фінанси і кредит», «Економіка підприємства», «Менеджмент»).

У термінознавстві розрізняють такі поняття, як *«термінологія»* та *«терміносистема»*. Під поняттям *«термінологія»* розуміють *усю сукупність термінів, що склалася стихійно в певній галузі наукового знання*.

Термінології мають тривалий шлях свого формування. Цей шлях починається разом з формуванням певної галузі знання або діяльності. Спочатку це – неповна термінологія. Іноді термінологія залишається на цьому етапі. Напр., сьогодні залишається неповною термінологія назв космічних тіл та їх систем, тому що науці до кінця не відома фізична сутність зірок різних типів, галактик, газових туманностей тощо.

Типовим для періоду формування термінології певної галузі є запозичення термінів або цілої термінології, напр., термін *«шов»* зі швацької діяльності був запозичений у виробничу діяльність – *«зварний шов»*. Мовна комісія Спілки німецьких пілотів, яку було засновано в 1907 р., рекомендувала створювати терміни авіації на базі термінів мореплавання, напр., *«екіпаж»*, *«на борту»*, *«пілот»* тощо.

Коли закінчується складання термінології, це означає, що в певній галузі знання або діяльності настав період стабілізації, тобто нагромаджено достатню кількість фактів.

Далі йде етап розвитку термінології на власній основі. Він має такі напрямки:

1) поглиблення наукового знання, тобто термін стає родовим поняттям, а біля нього з'являється кілька видових понять і відповідних термінів. Напр., термін *«опромінювання»* став позначати родові поняття, коли було відкрито різні типи опромінювання: *короткочасне, глибоке, зовнішнє, внутрішнє, тривале* тощо;

2) виникнення нових об'єктів техніки, виробництва внаслідок науково-технічного прогресу. Напр., з виникненням вантажного автомобіля первісний термін *«автомобіль»* став родовим, а коло нього з'явилися два видові терміни: *«легковий автомобіль»* і *«вантажний автомобіль»*. Після винаходу різних

засобів залізничної тяги термін «*локомотив*» (самохідна машина для пересування вагонів по залізничних рейках) став родовим, а терміни «*паровоз*», «*тепловоз*», «*електровоз*» – видовими;

3) виникнення в певній галузі знань нових підгалузей знань. Це може вплинути на саму термінологію. Так, розвиток космічних досліджень і створення нових апаратів для них узагалі перебудували авіаційну термінологію.

Далі розглянемо згадуване вже поняття «терміносистема».

Джерелами терміносистем є термінології. Але на відміну від термінології **терміносистема** формується не разом з формуванням певної науки, а відповідно до етапів формування теорії або теорій цієї науки. Проте в основі терміносистеми не обов'язково має бути наукова теорія. Іноді достатньо, щоб була лише концепція або узагальнені ідеї.

Терміносистема – це система термінів у певній галузі/підгалузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію.

Розрізняють три етапи формування й функціонування терміносистеми.

Перший етап – це перехід від етапу відсутності теорії до стану її формування, тобто перехід від неупорядкованої сукупності термінів до терміносистеми, напр., класифікація тварин і рослин шведського природознавця К. Ліннея.

Другий етап – це зростання обсягу знань у межах прийнятної теорії, напр., збагачення терміносистем технічних наук, коли з'являються нові машини, прилади.

Третій етап – це зміна теорії і, як наслідок, зміна терміносистеми. Спочатку нову теорію описують термінами попередньої теорії, потім упроваджуються нові терміни, що відображають нові поняття. Таким чином формують систему понять нової теорії, і в цій новій системі певний новий термін посідає своє місце, а в сукупності з'являється нова терміносистема. Частину термінів попередньої терміносистеми залишають. Але вони вже пов'язані з новими поняттями, а решту термінів більше не вживають.

Отже, можна зробити такий висновок: без теорії немає терміносистеми, без терміносистеми немає теорії.

Терміносистема формується на певному етапі розвитку певної галузі наукового знання, коли вже створено наукову теорію, позначено об'єкти та зв'язки між ними. Є кілька типових ознак терміносистеми:

1. *Цілісність* терміносистеми. Напр., назви дванадцяти місяців року в сукупності складають цілісну систему.
2. *Відповідність суми частин цілому*. Якщо ми маємо справу з терміносистемою, що описує конструкцію машин, то терміни – назви вузлів і деталей – у своїй сукупності мають дати повний опис машини.
3. *Певна сталість терміносистеми*. Вона відбиває систему поглядів у певній сфері наукового знання на певному етапі, який має визначену тривалість.
4. *Структурований характер терміносистеми*. Структура терміносистеми може бути однорівневою лінійною (назви днів тижня, місяців року) та ієрархічною, тобто з підсистемами, що відбивають родо-видові відношення,

відношення цілого та його частин, зв'язки причини й наслідку, відношення об'єктів та їхніх ознак тощо.

Ієрархічність структури терміносистеми реалізується в різних мовних формах. Розглянемо їх:

- відтворення термінів на основі кореневих слів-термінів: *тепло – теплота – теплотворність; метал – металевий – металургія – металоорганічний – металізація* (наявність гнізд спільнокореневих термінів);
- відтворення нових термінів за принципами антонімічності (*нейтрино – антинейтрино*) та градації (*глибоководний – надглибоководний – ультраглибоководний; метр – дециметр – сантиметр*);
- наявність рядів одноструктурних термінів, побудованих за однією моделлю. Такі терміни позначають однорідні поняття, напр., назви граничних вуглеводів будуються за однією моделлю – за допомогою суфікса «**ан**»: *метан, пропан, бутан, пентан* тощо.

Є різні **методи конструювання терміносистеми**:

1. **Ієрархічний** (родо-видові відношення): відтворення видових термінів шляхом використання родових термінів у вигляді терміноелементів, напр., *водовідвід* (рід) – *водовідлив допоміжний, водовідлив головний, водовідлив центральний, водовідлив регіональний* (види); *ваговоз* (рід) – *лісовоз, контейнеровоз* (види); *кріплення* (рід) – *дерев'яне кріплення, металеве кріплення* (види).
2. **Генетичний**: виділяють похідні терміни з основних за принципом «об'єкт – ознака – процес»: *інформація – інформаційний – інформування*.
3. **Операційний**: відбирають терміни з текстів певної тематики на основі критеріїв частотності.

Отже, зважаючи на викладене вище, ми можемо зробити висновок, що терміносистема є більш високим ступенем організації лексичних одиниць, ніж термінологія. Основний акцент у професійному спілкуванні переноситься на оволодіння навичками оперування вузькоспеціальною термінологією.

3. Способи творення термінів

Як і звичайні слова, терміни мають свою структуру (морфемну будову) і специфічні способи творення.

Перш ніж розглядати питання про структуру терміна, ми познайомимось з термінологічним поняттям «терміноелемент». На відміну від терміна (що може бути або словом, або словосполученням) **терміноелемент** може бути як частиною слова (твірна основа, коренева або афіскальна морфема, символи, числа, графічні ознаки в символослові), так і залежним словом у словосполученні. Напр., хімічний термін «метанол» складається з трьох терміноелементів: 1) коренева морфема **мет-**; 2) суфікс **-ан**; 3) суфікс **-ол**. При чому кожний із суфіксів означає певне поняття в хімії (порівн. «метилен»). Технічний термін «коробка передач» складається з терміна «коробка» та терміноелемента «*передач*», що показує родо-видовий зв'язок між поняттями. Хімічний термін «сірчана кислота» складається теж з терміна та терміноелемента, який також відбиває родо-видовий зв'язок між поняттями.

Сьогодні префіксами вважають терміноелементи «міні», «максі», «міді», що зараз стали початковою частиною багатьох термінів. За деякими афіксами (префіксами та суфіксами) у термінознавстві закріплюються певні значення в певній галузі наукових знань, напр., у хімії суфікс **-аза-** (*амілази*) уживається для позначення ферментів; суфікс **-оза-** — для позначення цукрів (*глюкоза*); у технічних термінах суфікс **-ість-** має значення властивості матеріалів і процесів (*надтривалість, текучість, повзучість, безмежність* тощо).

У середині ХХ ст. з'явився новий терміноелемент «**трон**», що має значення: 1) частка; 2) прискорювач, прилад. Сьогодні багато нових термінів утворюються за допомогою цього елемента, напр., «*циклотрон*», «*дейтрон*», «*циклофазотрон*» тощо.

Традиційний спосіб словотворення — основоскладання — сьогодні в термінознавстві значно поширився через те, що, по-перше, постійно поглиблюються наукові знання, що, у свою чергу, впливає на зріст нових наукових дисциплін на стику декількох наук. Їхні назви — складні слова, що побудовані за складною ознакою або за сукупністю ознак. По-друге, у зв'язку із процесом інтернаціоналізації наукової діяльності поширюється вживання грецько-латинських моделей словоскладання, напр., такі нові терміни, як «*біогеохімія*», «*геокріологія*» тощо.

За **формальною структурою** терміни розподіляються на такі групи: *терміни-кореневі слова*; *терміни-похідні слова*; *терміни-складні слова*; *термінологічні словосполучення*; *терміни-абревіатури*; *терміни-символослова*; *терміни-моделеслова*.

Терміни-кореневі слова за походженням поділяються на власне українські (*вал*) і запозичені (*теза*). **Терміни-похідні слова** утворюються за допомогою префіксального (*нагрів*), суфіксального (*радіація*) та префіксально-суфіксального (*переобладнання*) способів.

Можна виокремити кілька моделей **термінологічних словосполучень**:

- 1) $I \rightarrow I$ (Р.в.): *амплітуда коливання*;
- 2) $I \rightarrow II \leftarrow I$ (Р.в.): *брус малої кривини*;
- 3) $I \rightarrow I$ (Р.в.) $\leftarrow I$ (Р.в.): *центр ваги перерізу* (рос.: *центр тяжести сечения*);
- 4) $II \leftarrow I$: *кінцевий цикл, легувальний* (рос.: *легирующий*), *елемент, полегшений бетон*;

Позначення: I — іменник, II — прикметник, Р.в. — Родовий відмінок; стрілка \rightarrow або \leftarrow вказує на характер зв'язків між терміноелементами.

Терміни-абревіатури можуть бути:

- 1) ініціальними, напр., *АТС* — *автоматична телефонна станція*, *ПК* — *персональний комп'ютер*;
- 2) складовими, напр., *техінформ*, *нацбанк*, *виконроб*, *страхагент*, *держустанова*;
- 3) мішаними, напр.: *УВЧ-терапія*, *УкрНДІМет* (*Український науково-дослідний інститут металів*), *МГД-генератор* (*магнітогидродинамічний*).

Терміни-символослова — це сполучення слів з літерами та цифрами, напр., *вітамін А*, *у-частка*, *і-область*, *СО₂-лазер*.

Терміни-моделеслова. У таких термінах форма першої літери відтворює форму об'єкта, напр., *S-подібні натяжні пристрої*, *Г-подібне сполучення*, *V-клапан*.

Коли вчений хоче позначити нове поняття, він починає шукати відповідне слово. Проблема пошуку є досить серйозною, бо кожний новий термін, запроваджений у ту чи іншу галузеву терміносистему, має бути вдалим і гармонійним. Уважається за краще обирати такий термін, який здатен створювати похідні. Якщо відповідний еквівалент не знайшли, тоді запозичують відповідне слово з іншої мови.

Отже, нові терміни утворюють або шляхом використання внутрішніх ресурсів мови, або шляхом запозичення. Розгляньмо ці способи детальніше.

Побудова термінів шляхом використання внутрішніх ресурсів мови

За допомогою внутрішніх ресурсів мови науково-технічні терміни створюють двома основними способами.

1. *Зміна значення.* Вона може відбуватися двома шляхами:

- шляхом зміни значень звичайних слів літературної мови; цей процес, як ми вже знаємо, має назву *«термінологізація»*. Зазначимо, що термін, утворений із загальнолітературного слова, настільки переусвідомлюється, що часто сприймається вже як омонім відносно свого джерела, напр.: звичайне слово *«хвиля»* означає *водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні*; фізичний термін *«хвиля»* – *коливальний рух у фізичному середовищі*;
- шляхом зміни значень термінів, запозичених з інших галузей науки й техніки; такий процес називається *транстермінологізацією*, напр.: біологічний термін *«миша»* означає *вид тварини ряду гризунів*; в обчислювальній техніці цей термін має інше значення – *прилад для зручності роботи на комп'ютері*.

Найбільш поширеним видом утворення термінів шляхом зміни значення є називання за схожістю ознак або за схожістю функцій (*сонячний вітер*). Ще є називання за суміжністю понять, за аналогією.

2. *Зміна структури.* Деякі способи побудови нових термінів ми вже розглянули вище. Ще раз нагадаємо їх:

- утворення похідних за допомогою префіксів та суфіксів (специфічним для терміноутворення є закріплення за деякими суфіксами певних термінологічних значень, напр.:
 - а) суфікс *«ість»* означає властивість; напр.: *«спрямованість»*, *«намагніченість»*;
 - б) суфікси *«анн»*, *«енн»* – процес; напр.: *«кріплення»*, *«скручування»* тощо;
- утворення складних термінів, напр.: *«двофазний»*, *«терміносистема»*;
- утворення термінологічних сполучень, напр.: *«потужність номінальна»*;
- утворення термінів-аббревіатур, напр.: *«КХ»* (*короткі хвилі*), *«ПК»* (*персональний комп'ютер*).

Побудова термінів шляхом запозичення з інших мов

Наукова термінологія має досить високу здатність сприймати іншомовні запозичення. Такі запозичення формують спільний лексичний фонд у різних, не

обов'язково споріднених мовах, що сприяє взаємопорозумінню фахівців, які розмовляють різними мовами.

Разом із запозиченням слова часто відбувається й «запозичення» його значення.

Під час запозичення нових термінів з мови-джерела завжди постає питання: як передати новий термін рідною мовою? Є два шляхи.

1. Просто запозичити його та:

- переписати за правилами орфографії рідної мови або
- зберегти його оригінальне написання.

2. Перекласти цей термін рідною мовою:

- буквально (калькувати) або
- описово.

Отже, **запозичення** може бути *повним* або *частковим*.

При повному запозичується як внутрішня, так і зовнішня форма терміна. Потім іншомовне слово пристосовують до фонетичних і морфологічних особливостей мови реципієнта, тобто асимілюють його. Розрізняють повну та часткову асиміляцію.

Повна асиміляція – це повне пристосування іншомовного слова до фонетичних (заміна звуків, не властивих цій мові; перенесення наголосу тощо) і морфологічних (підпорядкування системі відмінювання мови-реципієнта) законів рідної мови; напр., слово «асиміляція» (від лат. «*assimilatio*») в українській мові стало жіночого роду, після «с» за правилом дев'ятки пишемо «и» та змінюємо його як іменник І в. м'як. гр.

Часткова асиміляція – це збереження деяких фонетичних і граматичних особливостей мови-продуцента. Напр., в українській мові деякі іншомовні слова (*радіо, наблісити, кенгуру* тощо) не мають системи відмінювання; а ряд запозичених слів зберігає невласливе українській фонетиці з'явлення голосних (*поет, какао* тощо).

Основним способом *часткового запозичення* є *калькування*, тобто буквальный переклад елементів слова з мови-продуцента мовою-реципієнтом. Калька також буває повною або частковою.

Повна калька – це послідовний переклад усіх елементів слова з мови-продуцента; напр., переклад з латинської мови російською слова «*hydrogenium*» – «водород» (корінь **-hydr-** відповідає **-вод-**; корінь **-gen-** – кореню **-род-**).

Часткова калька – це переклад не всіх елементів слова, що надійшло з мови-продуцента; напр., переклад цього ж латинського слова українською: «*hydrogenium*» – «водень» (корінь **-hydr-**, як і в російській, відповідає кореню **-вод-**, а відповідника латинському кореню **-gen-** в українській мові немає, проте є суфікс **-ень-**).

Іноколи запозичені терміноелементи стають *продуктивними*, тобто за їх допомогою будують нові терміни. В українській мові це насамперед стосується таких греко-латинських терміноелементів, як «авто-», «агро-», «анти-», «архі-», «гідро-», «полі-», «синхро-», «ультра-» та суфіксів «-ція», «-ізм», «-іст» тощо, які використовують для створення нових.

Таким чином, знання способів творення термінів та їх морфемної будови дозволяє уникнути орфографічних помилок, сприяє глибокому засвоєнню механізмів творення термінів певної галузі знання чи загальнонаукових термінів, а також є фундаментом для створення нових термінів.

4. Нормування, кодифікація і стандартизація термінів. Українські електронні термінологічні словники

Термінологія може виконувати свої основні функції, позначати наукові поняття й задовольняти потреби спілкування фахівців у тому випадку, якщо вона буде загальноприйнята, унормована, відповідатиме вимогам до термінів.

Кодифікація термінів – це систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їх використання.

Сьогодні в Україні видається велика кількість словників з різних галузей знань. Це в основному словники таких типів: перекладні, енциклопедично-довідкові, тлумачно-перекладні.

Стандартизація термінології – це вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних, наукових, ділових, виробничих текстах.

Основи стандартизації термінів було закладено в Німеччині в кін. XIX – на поч. XX ст., коли в багатьох терміносистемах виникла потреба впорядкувати нагромаджену термінологію, виявити межі галузевих термінологій, уточнити значення кожного терміна. Теоретичні основи стандартизації термінів розробив німецький учений В. Вюстер.

У Радянському Союзі було створено потужну наукову термінологічну школу під керівництвом Д. Лотте, яка займалася зокрема проблемами нормування термінології. Цей процес перебував під пильним контролем держави: над виробленням стандартів працювали Комітет науково-технічної термінології (КНТТ), Комітет стандартизації мір і вимірних приладів та Всесоюзний науково-дослідний інститут інформації, класифікації та кодування. Прийняті державні стандарти (ГОСТи) мали силу закону.

Радянська система нормативної документації вилучила українську мову зі сфери науково-технічної діяльності. Понад 20 тис. державних стандартів (ГОСТ), 47 тис. галузевих стандартів (ОСТ), 80 тис. технічних умов (ТУ) були російськомовні. Навіть 600 республіканських стандартів УРСР, що їх затвердив і видав Держплан УРСР, також були російськомовні.

В українській історії першим нормувальним термінологічним центром можна вважати Наукове товариство імені Т. Шевченка (кін. XIX – поч. XX ст.). Саме навколо товариства гуртувалися провідні термінологи того часу, до його ухвал прислухалися автори наукових праць і підручників.

Згодом незаперечним авторитетом в українській термінології став Інститут української наукової мови (20-ті – поч. 30-х рр.). Але обидві ці структури не видавали державних стандартів у теперішньому розумінні цього поняття.

Сьогодні в Україні стандартизація термінології стала державною справою. Від розв'язання мовних питань, зокрема термінологічних, як відомо, залежать темпи державотворчих процесів. Освіта, наука, а особливо виробництво потребують єдиної, зручної, логічної української термінології.

Абревіатуру ДСТУ можна розшифрувати такими словами – державний стандарт України. Відзначимо, що зараз (з 1.07.2003 р.) ці стандарти називають «національними».

В Україні діє два основоположні стандарти:

- **ДСТУ 1.5:2003.** Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів;
- **ДСТУ 3966-2000.** Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.

У стандартах закріплено систему вимог до стилю українських нормативних документів. Дотримування цих вимог має полегшити сприймання й розуміння науково-технічних текстів, упорядкувати процес утворення й удосконалення української науково-технічної термінології.

Є два головні правила, записані у стандартах:

- усі мовні засоби треба вживати відповідно до їхньої головної (прямого) призначення;
- за наявності двох рівнозначних слів – іншомовного походження й українського, треба вживати українське.

Перше правило ґрунтується на прямому призначенні деяких мовних засобів:

- дієслова недоконаного виду й утворені від них віддієслівні іменники на **-ння (-ття)** позначають дію (процес): *вимикати – вимикання*;
- дієслова доконаного виду й утворені від них віддієслівні іменники на **-ння (-ття)** – подію: *вимкнути – вимкнення*;
- зворотні дієслова на **-ся** – неперехідну дію: *світло вимикається*;
- безособова форма дієслова на **-но, -то** – дію в безособових реченнях: *світло вимкнено*;
- віддієслівні іменники із суфіксами (крім на **-ння, -ття**, що позначають дії чи події), без суфіксів і на **-вання** – предмети, стани, наслідки дій чи подій: *вимикач*;
- дієприкметники (пасивні) – стан об'єкта дії: *вимикний, вимкнений, вимиканий*;
- дієприслівники – стан суб'єкта дії: *вимикаючи*;
- віддієслівні іменники – дійові властивості суб'єктів і об'єктів дії: *вимкнутий, вимикальний*.

Першому правилу підпорядкована ціла низка інших правил:

1. Треба вживати українську дієслівну форму на позначення дії (процесів) замість віддієслівного іменника, який більш притаманний російському науковому стилю. **Неправильно:** *По-перше, складання списку термінів мовою оригіналу.* **Правильно:** *По-перше, складають список термінів мовою оригіналу.* **Неправильно:** *Адаптування іншомовних слів полягає в їхньому*

достосуванні до граматичної системи мови. **Правильно:** Адаптуючи іншомовні слова, їх достосовують до граматичної системи мов.

Неправильно: Оцінювання ефективності процесу керування за такими параметрами... **Правильно:** Ефективність процесу керування оцінюють за такими параметрами...

Слід уникати, де це можливо, нагромадження віддієслівних іменників на **-ння**, уживаючи замість них відповідні слова.

2. Потрібно уникати словосполучень «дієслово + віддієслівний іменник», де дієслова тільки вказують на дію, тоді як іменники її називають. Такі словосполучення можна замінити створеним від іменника дієсловом:

Неправильно

виконувати обчислювання
здійснювати вимірювання
здійснювати контроль

Правильно

обчислювати
вимірювати
контролювати

3. Пасивні дієслівні форми на **-ся** треба вживати лише на позначення неперехідної дії, тобто у таких реченнях, де є суб'єкт дії й немає об'єкта, на який спрямовано дію:

- *метал плавиться; тіло нагрівається; він навчається* (власне-зворотна дія);
- *колеги листуються* (взаємно-зворотна дія);
- *собака кусається* (безоб'єктно-зворотна дія).

Сьогодні в українських науково-технічних текстах – під впливом наукового стилю російської мови, де значно більше поширені пасивні форми, – дуже часто вживають дієслова на **-ся**. Але слід пам'ятати про те, що історично українські речення тяжіють до природних активних конструкцій, де суб'єкт дії є підметом, об'єкт дії – додатком, а сама дія – присудком.

Неправильно

Студентами виконуються
лабораторні роботи.

Правильно

Студенти виконують
лабораторні роботи.

Якщо в реченні немає й суб'єкта дії, тоді слід дієслівні форми на **-ся** замінювати або третьою особою множини, або першою особою множини.

Неправильно

У термінознавстві **розглядається** не
не лише поняття «термін».

Правильно

У термінознавстві **розглядають**
не лише поняття «термін».
У термінознавстві **розглядаємо**
не лише поняття «термін».

4. У безособових реченнях, де мова йде про події, що відбулися, потрібно вживати безособову форму дієслова на **-но, -то**; напр., *укладено словник з інформатики; змінено правила*. Досить часто вживають такі конструкції з додаванням у речення виконавця дії у формі О. в., напр., *ученими знайдено нові ліки*. Це не рекомендується. Треба писати так: «Учені знайшли нові ліки».

5. Потрібно розмежовувати такі поняття, як «дія», «подія» і «наслідок дії».

Дію треба позначати іменниками на **-ння (-ття)**, утвореними від дієслів недоконаного виду, напр., *змінювати – змінювання, нарізувати – нарізування*.

Подію теж позначають іменниками на **-ння**, (**-ття**), але утвореними від дієслів доконаного виду, напр., *змінити* – *змінення*, *нарізати* – *нарізання*.

Для позначення наслідків дій уживають відповідні однокореневі іменники з іншими суфіксами (**-к**, **-ція**, **-інг** та ін.) або без них, напр., *зміна*, *оцінка*, *ізоляція*, *тренінг*.

У термінологічних сполуках, що позначають різні характеристики процесів (дії), треба вживати іменник, утворений від дієслова недоконаного виду; напр., *правила затверджування*, *тривалість створювання*, *функція перетворювання*. Але у словосполученнях з іменниками, що позначають конкретні речі та терміни виконання, уживають іменники, що побудовано від дієслів доконаного виду; напр., *дата затвердження*, *момент створення*, *після перетворення*.

Слід також пам'ятати: віддієслівні іменники, що позначають дію, потрібно вживати тільки в однині, тому що вони не мають інформації щодо тривалості, циклів, періодів, повторюваності, багаторазовості дії, а лише є узагальненою назвою дії.

Неправильно

Причини руйнувань

Правильно

Причини руйнування

Полегшують роботу з термінами автоматичні та автоматизовані системи комп'ютерного перекладання, які набули поширення останнім часом. Серед українських термінологічних словників, які передбачають комп'ютеризацію процесу перекладання, розрізняють *термінологічні словники*, якими можна користуватися в режимі *он-лайн* та *термінологічні глосарії*. Про переклад/перекладання, форми та види перекладу/перекладання буде йтися далі, а зараз зупинимося на українських електронних термінологічних словниках.

Назвемо кілька позицій *термінологічних словників, що працюють у режимі он-лайн*:

- KirzeN – мультимедійний словник (українська та 40 інших мов);
- LJ Ukrainian dictionary LJ – український словник;
- zakon.nau.ua – словник законодавчих термінів (електронне видання НАУ Online);
- словник банківських термінів (електронне видання Ощадбанку);
- словник термінів на сайті interbank.kiev.ua;
- тлумачний словник (глосарій) menedjment.com.ua (електронне видання інтернет-порталу для управлінців);
- словник-довідник музичних термінів (електронне видання за словником Ю.Є. Юцевича);
- короткий математичний словник (електронне видання на formula.com.ua – математика для школи);
- архівістика – російсько-український словник термінів;
- словник професій на Порталі професійного консультування;
- словник літературознавчих термінів на сайті ukrlib.com.ua;
- проект англо-українського словника технічних термінів;
- радіословник на сайті proradio.org;

- українські гуманісти епохи Відродження XV – XVIII ст. (словник імен, назв, термінів) на сайті litopys.narod.ru;
- «Відкритий словник» на сайті words.volyn.net – цей проект присвячений проблемі знаходження українських відповідників до сучасних термінів (з комп'ютерної тематики і не тільки);
- термінологічно-правописний poradnik для богословів та редакторів богословських текстів;
- словник церковно-обрядової термінології на сайті Словопедія;
- food dictionary – українсько-багатомовний словник з харчової промисловості та харчових інгредієнтів.

Назвемо кілька позицій *термінологічних глосаріїв*:

- словник термінів, уживаних у законодавстві України (глосарій української Вікіпедії);
- словник термінів (інформаційне суспільство) – глосарій української Вікіпедії;
- термінологічний словник з моделювання систем (глосарій української Вікіпедії);
- словник термінів на тему «Нерухомість» (глосарій української Вікіпедії);
- метеорологічні та гідрологічні терміни (глосарій української Вікіпедії);
- комп'ютерна термінологія (глосарій української Вікіпедії);
- словник економічних термінів (менеджмент, банківська справа, тощо) – глосарій української Вікіпедії;
- українсько-англійський глосарій термінів Європейського Союзу на сайті europa.dovidka.com;
- глосарій термінів фондового ринку на сайті Словопедія;
- глосарій «Управління якістю» (Вакуленко А.В.) на сайті Словопедія;
- англійсько-українська мовна пара багатомовного глосарію історичних термінів на сайті social.studies.

Таким чином, будь-яка галузь наукового знання послуговується унормованою термінологією, яка знаходить відображення у словниках та довідниках. Електронні термінологічні словники полегшують роботу фахівця з документацією, а також дозволяють підвищити якість текстів завдяки правильному використанню стандартизованої та рекомендованої термінології.